

Jednou z aktuálnych a prítomne smierne zložitých problematik, ktorá sa stáva zdrojom najrôznejších teoretických reflexií, je aj otázka hodnôt a hodnotenia, ktorá je dnes už predmetom pozornosti nielen filozofie, etiky, estetiky, ale aj sociológie, teórie kultúry, psychológie a iných spoločenských vied.

Významným prínosom k riešeniu množstva teoreticky závažných a mimoriadne aktuálnych problémov a pojmov spojených s axiológiou je aj nová práca Vladimíra Brožíka *Hodnoty a významy*. Nová monografia obsahovo nadväzuje na autorovu publikáciu *Marxistická teória hodnotenia* (Bratislava 1976), významnú svojim ojedinelým erudovaným pokusom o ucelenú koncepciu teórie hodnotenia. Sám autor v úvode svojej práce zdôrazňuje, že „... je táto kniha v istom zmysle pokračovaním predchádzajúcej, najmä akcentovaním problematiky vzájomnej spätosti hodnoty a významu a ich podmienenosti praktickou činnosťou ľudí“, pričom rozvíja túto myšlienku do ďalších súvislostí a dôsledkov.

Východiskovým problémom autorovo uvažovania je pojem činnosti, praxe. Práve prax ako cieľavedomá, materiálne tvorivá činnosť je základným ontotvorným činiteľom, ktorý spôsobuje, že z bytia ako takého, z bytia „osebe“ sa stáva bytie spoločenské. „Svet človeka je nerozlučne spätý s praktickou činnosťou človeka, len prostredníctvom nej nadobúdajú veci, vzťahy a činnosti určité hodnoty a významy. Vychádzajúc z Marxovho chápania praxe autor zdôrazňuje, že prax v sebe zahŕňa celú mnohotvárnosť ľudských činností, obsahuje v sebe moment duchovného [cieľavedomosť] aj materiálneho [predmetno-praktickosť], čo nás však neopráv-

ňuje pripisovať akejkolvek činnosti ontotvornosť. Najrozličnejšia duchovná činnosť, aj keď tvorivá, nie je predmetná, nie je ontotvorná. Tvorivá duchovná činnosť je síce nevyhnutným predpokladom ontotvornosti praxe, pretože prax bez nej nie je možná, avšak výsledky duchovnej činnosti samy osebe nemajú schopnosť pretvárať svet a stávajú sa nástrojmi premeny sveta až v praxi.

V súvislosti s analýzou „sveta človeka“, spoločenského bytia je cenným autorov postreh, že častokrát sa v učebniciach marxizmu stretávame s nesprávnou interpretáciou pojmu spoločenského bytia, ktorý tým, že sa stotožňuje s materiálnymi podmienkami života spoločnosti, stráca svoj ontologický obsah, nie je v ňom miesta pre bytie už poľudštenej prírody. Správne poukazuje na to, že kategória spoločenského bytia je výsledkom zovšeobecnenia novej kvality bytia, ktoré je modifikované ľudskou činnosťou, bytia, ktoré sa nám javí ako druhá príroda. Skutočnosť teda naozaj vstupuje do ľudského nazerania iba v takej podobe, v akej ju sprostredkováva prax, vďaka ktorej aj jestvovanie prírodných objektov nadobúda spoločenský zmysel. „Svet človeka“ vďačí za svoju zmyslupnosť predovšetkým praktickej činnosti ľudí, ale „ľudskou“ sa stáva táto skutočnosť aj tým, že ju človek obdaril ľudským významom, ktorý objektívne nie vždy súvisí s jej vlastnosťami.

Ako hovorí autor, „... tzv. svet človeka vzniká v podstate dvojakým spôsobom: predovšetkým bytostne, ako dôsledok praktickej činnosti, v ktorej sa elementy skutočnosti stávajú predmetmi, nástrojmi či podmienkami praxe; okrem toho však aj vo vedomí, ako dôsledok špecifického „duchov-

ného' zvýznamňovania týchto elementov ich povyšovaním na znakové nástroje, schopné určitý význam sprítomňovať, komunikovať, manifestovať a podobne" (s. 29). „Svet človeka“ sa touto nepredmetnou duchovnou aktivitou, ktorá je produktom nášho vedomia predmetne nemení, ale mení sa pre človeka jeho zmysel, skutočnosť vystupuje vo forme ideálnych významov ako sústava materiálnych znakov. Z uvedeného potom vyplýva, že aj ideálne sa stelesňuje v skutočnosti dvojakým spôsobom: nielen prakticky; ideálne (poznatok, projekt, cieľ atď.) ako moment praktickej činnosti, ale aj „ideálne“ iba pre naše vedomie (ako ideálny zmysel vecí), pričom oba spôsoby prítomnosti ideálneho nie sú produktom odrážania skutočnosti, ale výsledkom spätnej objektivácie produktov odrazu skutočnosti. Autor napokon zdôrazňuje, že hodnotovo relevantný je iba svet človeka, ktorý sa takým stáva iba prostredníctvom praktickej činnosti ľudí.

Na základe analýzy pôvodu a podstaty úžitkovej hodnoty poukazuje na pracovný proces ako na hodnototvorný proces, ktorý môžeme pokladať za najpríkladnejšiu (aj keď nie ojedinelú) praktickú činnosť. Práve pracovnou činnosťou sa predmet zhodnocuje, mení sa jeho bytostný status, mení sa na predmet činnosti, čiže prijíma ľudské určenie a tým nadobúda hodnotovú charakteristiku. Na príklade úžitkových hodnôt vyzdvihuje, že všetky hodnoty majú spoločensko-historický pôvod, že nie sú totožné s vlastnosťami svojho „nositeľa“, aj keď s nimi súvisia, ale sú momentami činnosti, pričom každá hodnota jestvuje akoby dvojako: potenciálne (možná, latentná, potenciálna hodnota) ako výsledok praktickej činnosti (Marx označuje túto stránku hodnoty ako Wertding) a aktuálne (skutočná a pôsobiaci hodnota), ktorá je predmetom tejto činnosti (v Marxovej termi-

nológii Wertgegenständlichkeit). V tejto súvislosti chceme vyzdvihnúť autorovu myšlienku, „... že hodnota každého produktu ľudskej činnosti je vlastne iba možnosťou, ktorá sa opäť realizuje až v tejto činnosti, pričom od činnostnej realizácie závisí aj spôsob, akým sa možnosť vytvorená predchádzajúcou činnosťou aktualizuje. Preto má hodnota dve tváre: jednou z nich je obrátená k činnosti, z ktorej vznikla, a druhou k činnosti, vďaka ktorej jestvuje“ (s. 50). Každá hodnota je teda momentom činnosti, ktorá nesmie byť nikdy prerušená. K premene potenciónalnej hodnoty (Wertding) na aktuálnu dochádza teda v procese praxe. Cenné je aj autorovo chápanie dialektiky týchto dvoch stránok hodnôt, kde autor zdôrazňuje, že tieto stránky si môžu navzájom vymieňať miesta, aktuálna stránka hodnoty môže prechádzať do stránky potenciálnej a naopak.

Druhým problémom, na ktorý by sme chceli upriamiť pozornosť čitateľa, je autorova úvaha o tvorivej činnosti a podstate kultúrnych hodnôt. Zdôrazňuje, že žiadna „vec“ sa nestáva pre človeka hodnotou apriori, ale len vtedy, ak je predmetom jeho tvorivej činnosti zameranej na osvojenie si potenciálnej latentnej hodnoty. V tejto súvislosti autor poukazuje na to, že netreba zamieňať tvorivú činnosť s produktívnou, pretože nie každá produktívna činnosť je tvorivá a naopak, nie každá tvorivá činnosť je produktívna. Indikátorom tvorivosti činnosti je lokalizácia motívu činnosti. „Tvorivá činnosť je motivovaná svojím vlastným predmetom, aj keď prítom môže byť stimulovaná aj ďalšími, vedľajšími podnetmi“ (s. 86). Vychádzajúc z týchto úvah, kultúra potom predstavuje tvorivú činnosť zameranú na osvoľovanie si sveta človekom, ktorý je procesom jeho sebarozvíjania. Autor potom zdôrazňuje, že kultúrna činnosť teda nepredstavuje nejaký o-

sobitný druh činnosti, ale len jej určitú kvalitu. Kultúrne hodnoty sú potom momentmi tejto kultúrnej činnosti, v ktorej sa tieto hodnoty produkujú, uchovávajú a spotrebujú. V súvislosti s analýzou kultúrnych hodnôt autor tiež vystupuje proti ich inventarizácii podľa najrozličnejších kritérií (napr. delenie hodnôt na materiálne a duchovné), pretože každá hodnota je vždy momentom určitej činnosti, ktoré sa v praxi neprestajne prelínajú a je značný rozdiel medzi jednotlivými skupinami hodnôt podľa toho, na akú činnosť sa vzťahujú a akým spôsobom. Zdôrazňuje, že je prakticky nemožné vytvoriť model vzájomných vzťahov jednotlivých hodnôt, ktoré by z týchto vzťahov vytvoril stabilný systém. Preto pri členení hodnôt vychádza z Marxovho členenia spoločenského bytia na štyri úrovne a jednotlivým úrovňam pripisuje rôzne hodnoty. Úrovni spôsobu výroby zodpovedajú úžitkové hodnoty, úrovni sociálneho a politického života a vzťahov zodpovedajú hodnoty etické, právne a politické a úrovni duchovného života zodpovedajú hodnoty vedecké, umelecké, eventuálne náboženské. Autor správne poukazuje na to, že kým nositeľmi hodnôt prvej úrovne sú vecné výtvyry, nositeľmi hodnôt druhej a tretej úrovne sú vzťahy a činnosti a napokon nositeľmi štvrtej úrovne sú opäť artefakty, aj keď podstatne odlišné od vecných výtvorov prvej úrovne. Pri tejto príležitosti by sme čitateľa chceli upozorniť na cenný autorov postreh v súvislosti s tzv. neredukovateľnou premenlivosťou aktuálnych hodnotení. Zdôrazňuje, že jeden a ten istý objekt môže byť predmetom rôznych hodnotení, ktoré sú subjektívnym vyjadrením objektívne jestvujúceho dynamizmu ľudských činností. Hodnotové predikáty, ako napríklad „etická“, „estetická“ a pod. pripájame k pojmu hodnoty na základe hodnotenia, reflektujeme nimi jed-

notlivé stránky hodnotovej predmetnosti, čiže spoločenského bytia objektu v praxi. Pri hodnotení subjekt volí v každej situácii celkom určitý hodnotový ekvivalent, ktorý zodpovedá v danej chvíli preferovanému záujmu, a tým v hodnotení určuje nielen formu, ale aj polaritu hodnoty. „Pri absencii potreby alebo záujmu sa zodpovedajúca hodnotovosť prirodzene nevyvíja ako hodnota vôbec“ (s. 104). Autor správne zdôrazňuje, že pri hodnotení síce vychádzame z našich potrieb a záujmov, ale to vôbec neznamená, že hodnotné je iba to, na čo tieto potreby a záujmy vzťahujeme. Z tohto metodologického východiska potom analyzuje aj vzťah hodnoty a potreby a poukazuje na to, že je nesprávne definovať hodnotu pomocou pojmu potreby. „Potreba sama nerobí svoj predmet hodnotným a na druhej strane hodnota sama ho ešte nerobí predmetom potreby. Celkom určité hodnoty sú vždy objektívnou podmienkou rozvoja bytostných síl spoločnosti; to však neznamená, že sa preto automaticky stávajú predmetom jej potrieb“ (s. 100).

Autor tiež upozorňuje, že je nesprávne sa domnievať, že jedny hodnoty (duchovné) vznikajú v činnosti duchovnej a druhé (materiálne) v činnosti materiálnej, pretože protiklad rozdielnych ľudských činností je iba relatívny. V skutočnosti ani jeden ľudský výtvor nie je iba duchovný alebo iba materiálny. „Hodnototvorná činnosť nikdy nie je buď materiálna alebo duchovná, ale je vždy praktická“ (s. 124). Praktická činnosť, vychádzajúc pritom z prác sovietskeho autora A. N. Leontieva, zahŕňa v sebe procesy vonkajšie a vnútorné, ktoré sú v dialektickom vzťahu. Ich totožnosť spočíva v tom, že obe sú iba rôznymi stránkami praxe a obe sú vedomé a ich rozdiel je zase v tom, že vonkajšia činnosť je predmetná a vnútorná je ideálna, teoretická. Zaujímavé sú au-

torove úvahy v súvislosti s vyšpecifikovaním vnútorných činností (poznávacie, hodnotiace a emocionálne činnosti), ktoré môžu v istom zmysle vystupovať ako relatívne samostatné a emancipované, pretože nenarádzajú s reálnymi objektmi, ale iba odrazmi vo vedomí — pojmami, ktoré nadobúdajú svoju telesnosť ako významy znakov. Tieto významy, objektívované v znakových, umožňujú si nielen skutočnosť uvedomovať, ale ju aj uvedomele, prakticky pretvárať, čiže ďalej zhodnocovať. Znak ako nositeľ významu sa v praktickej činnosti takisto zhodnocujú ako ktorýkoľvek iný nástroj praktickej činnosti.

Nemenej podnetným je aj ďalší okruh problémov, ktoré sa stáva predmetom pozornosti autora — analýza vzťahu hodnoty a významu. Poukazuje na to, že aj mnohí marxistickí teoretici pokladajú tieto pojmy za synonymné a nedocenenie tohto metodologického stanoviska (stotožňovanie týchto kategórií) môže mať negatívne dôsledky buď vo forme oslabenia našich poznávacích schopností alebo aj v strate orientácie medzi hodnotami, a preto sa stáva teoretické rozlišovanie hodnoty a významu nevyhnutným. Ľudské vedomie nie je iba sprostredkovateľom sémantizácie skutočností, ale aj najvlastnejším pôvodcom významu. Význam je dielom vedomia, je výsledkom jeho poznávacej činnosti, a preto nemá v skutočnosti rukolapný korelát. „Tak ako slovo nie je názvom veci, ale znakom pojmu vyjadrujúceho jeho podstatu, tak ani znaky hodnôt neoznačujú hodnotu ako Wertding či Wertgegenständlichkeit, ale objektívujú naše poznanie hodnoty; ich význam je daný tým, čo o hodnote vieme, je výsledkom osvojenia si hodnoty naším vedomím“ (s. 154).

Vedomie má preto nielen schopnosť ustanovovať určité javy do funkcie znakových nástrojov tým, že im

prispieva význam, ale samo je významotvorné. Takto sémantizovaná skutočnosť sa po tom stáva predmetom hodnotenia, nielen ako množina znakov, ale aj ako množina nimi sprítomňovaných významov.

I keď znak je produktom vedomia, jeho funkcie už presahujú sféru vedomia a nadobúdajú bytostnú dôležitosť, čiže celkom praktickú hodnotu. Preto význam sa zhodnocuje až v praxi, keď sa stáva skutočným, reálne pôsobiacim. „Hodnoty sú výsledkom činnosti praktického subjektu, činnosti, ktoré sa spradmetňujú, a činnosti, ktoré robia nositeľa potenciálnej hodnoty svojím predmetom či prostriedkom. Významy sú výsledkom činnosti redukovaného subjektu, činnosti gnozeologickej a semiologickej, činnosti, ktorá sa síce objektívuje v znakových sústavách, ale nie je predmetná“ (s. 172).

Štvrtý okruh problémov, na ktorý by sme chceli upriamiť pozornosť čitateľa, je autorova reflexia estetických a umeleckých hodnôt, pričom východiskom jeho úvah sa stáva dielo prof. L. N. Stoloviča. Zhodne s ním poukazuje na to, že estetické osvojovanie skutočností v žiadnom prípade nemôžeme stotožniť s hodnotením alebo poznávaním, ba ani so „súčtom“ týchto činností, pretože estetická hodnota sa viaže vždy na zmyslovo dostupné javy, ktoré sú povýšené na znakové nástroje. Zdôrazňuje, že estetické osvojovanie si skutočností je následná činnosť, ktorou sa esteticky zhodnocujú a sú esteticky hodnotené vlastnosti a javy vzťahujúce sa ako znaky na hodnoty od nich objektívne nezávislých činností. Preto môže byť esteticky relevantná akákoľvek činnosť a jej výsledky. V estetickom osvojení sa to, čo už je prakticky osvojené, stáva predmetom následného zvýznamňovania, ozvlášťňovania. Pozoruhodná je aj autorova myšlienka, že schopnosť osvojovať si skutočnosť

esteticky sa historicky rozvíja a mení, ale aj na druhej strane relatívne osamostatňuje ako špecifická činnosť umožňujúca formovanie [slovami Marxa] „podľa zákonov krásy“, čiže zámerne, cieľavedomá estetizácia ľudskej činnosti a jej výsledkov. „Čím rozvinutejšia je spoločenská prax, tým viac môže človek už samo praktické ozvlášťovanie skutočnosti estetizovať tak, že mu dá celkom zámerne už vopred primeraný estetický ráz“ (s. 183). Estetické osvojovanie si skutočnosti je preto tesne späté s osvojovaním praktickým, je určitou stránkou praktickej činnosti, ktorá človeku umožňuje uvedomovať si prax ako spoločenské ozvláštnenie skutočnosti, čiže ozvláštnenie už ozvláštneného.

Čo sa týka vzťahu estetickej a umeleckej hodnoty, autor zastáva stanovisko, že tieto hodnoty nemožno stotožňovať, hoci navzájom úzko súvisia. Kým estetická hodnota ako hodnota znaku, je všadeprítomná, vzťahuje sa na akúkoľvek činnosť a jej výsledky, umelecká hodnota je vždy spätá len s výtvormi človeka, a to takými, ktoré vypovedajú o ľudskom bytí, na ktoré estetický znak iba poukazuje. Ďalšou špecifickosťou estetickej a umeleckých hodnôt je, že sa realizujú v procese styku medzi ľuďmi, alebo v styku ľudí so skutočnosťou. Umelecké dielo je odrazom skutočnosti, ktorá je spredmetnená v takých modeloch životnej reality, ktoré sú s ňou homonymné. Je výsledkom odrazu, ktorý zahŕňa tak poznanie, ako aj hodnotenie a významovú interpretáciu skutočnosti. Každé umelecké dielo je vyjadrením nielen umeleckej hodnoty, ale je vždy nositeľom aj ďalších hodnôt. V tejto súvislosti autor správne poznamenáva, že je nevyhnutné vyšpecifikovať umeleckú hodnotu a hodnoty umeleckého diela, hoci je medzi nimi dialektický vzťah. Ani jedna z hodnôt umeleckého diela, ani ich súčet ešte umeleckú hodnotu

netvorí, pretože tá prislúcha iba dieľu. Dielo je hodnotou ako Wertding, avšak táto sa môže realizovať až v spoločenskej praxi. Od nej aj primárne závisí, či sa dielo bude prezentovať ako hodnota a akú hodnotu pre subjekt praxe nadobúda; neustále sa v nej aj novým spôsobom zvyšnamňuje, a preto sa nevyhnutne mení aj ako Wertding.

Pod piaty okruh problémov, ktoré chceme v práci vyzdvihnúť, môžeme zaradiť autorovu analýzu predmetnej a osobnostnej formy kultúry, ako aj hodnotových orientácií, ktoré nadobúdajú v súčasnej rozvinutej spoločnosti čoraz väčší význam a v podstate predstavujú najvlastnejší prejav osobnostnej formy kultúry. Autor zdôrazňuje, že predmetné formy kultúry nie sú totožné s kultúrными výtvormi ľudí a osobnostné formy kultúry s osobnosťou. Obe formy kultúry predstavujú dva póly tvorivej činnosti, mimo nej nejestvuje žiadna z nich. Poukazuje na to, že zlyhávajú všetky pokusy vytvoriť také podmienky, ktoré by sami osebe zaručovali kultúrny rozvoj osobnosti, pretože objektívne podmienky to totiž iba umožňujú. Len v tvorivej činnosti sa mení nielen objekt, na ktorý táto činnosť pôsobí, ale aj subjekt, ktorý sa touto činnosťou realizuje a rozvíja.

Vladimír Brožík vo svojej rozsiahlej monografii nastoľuje a svojsky rieši celý komplex problémov, začínúc uvažovaním o hodnotách a významoch „sveto človeka“ až k samému človeku. Ako hovorí sám autor v závere svojej knihy, „... prešli sme od otázok čisto filozofických cez problémy kulturologické a estetické až k otázkam psychologickým. Neurobili sme tak preto, aby sme tieto otázky a problémy riešili v ich konkrétnosti tak ako uvedené spoločenské vedy, ale preto, aby sme upozornili na ich filozofický obsah“.

Práca svojím originálnym spraco-

vaním problémov určite bude podnetnou pre tých, ktorí z najrôznejších

príčin venujú riešeným otázkam hodnôt a hodnoteniu svoju pozornosť.

Amália Srogončíková

DRUHY UMENIA V UMELECKEJ KULTÚRE MINULOSTI A SÚČASNOSTI

V. P. MICHAĽOV: Vidovaja specifika a sintez iskusstv. Naukova dumka, Kyjev 1984, 23 s.

Jedným z aktuálnych problémov, ktorým sa zaoberá súčasná marxisticko-leninská estetika, je problém syntézy druhov umenia. Jeho riešenie má veľký význam nielen pre samotnú teóriu, ale i prax rozvoja socialistickej umeleckej kultúry, nakoľko odhaľuje podstatu procesov vyjadrujúcich perspektívy rozvoja umenia a jeho vplyvu na človeka.

Bez poznania a pochopenia konkrétneho mechanizmu vzájomného vplyvu druhov umenia v štruktúre umeleckej kultúry v podstate nie je možné vedecky riadiť jej fungovanie, čo je nevyhnutné vo svetle úloh pre túto oblasť, vytýčených ÚV KSSZ v júni 1983. Na tomto zasadnutí K. U. Černenko zdôraznil, že „ide o to, aby sme vychádzajúc z už spoznanej pravdy, postupovali vpred, rozširovali pritom svoj teoretický obzor a prehlbovali predstavy o najdôležitejších zákonitostiach ekonomického, spoločenskopolitického a duchovného rozvoja...“. Umenie zohráva významnú úlohu vo výchove, a práve preto si vyžaduje zodpovedajúcu pozornosť zo strany teórie, ktorá vypracováva odporúčania a formuluje kritériá jeho spoločenskej užitočnosti.

V doterajšej marxisticko-leninskej literatúre, v ktorej sa syntéza druhov umenia skúmala ako samostatná otázka, sa objavilo veľa zaujímavých výskumov, ktoré priniesli mnoho výsledkov. V takomto, na prvý pohľad konkrétnom prístupe teoretici predsa len

abstrahovali od reálneho života umenia, pre ktorý je charakteristická syntéza a súčasne diferenciacia druhov umenia. Kniha V. P. Michaľova *Druhá špecifickosť a syntéza umení* je pokusom popísať dynamický proces zmien druhov umenia v celom jeho bohatstve, s ohľadom na zložitú dialektiku diferenciacie a syntézy, ktoré nevystupujú ako dve rôzne tendencie v pohybe umeleckej kultúry, ale ako dve stránky jedného pohybu. Procesom diferenciacie a syntézy druhov umenia je sprevádzaná celá história umeleckej kultúry, vytvára sa maximálne „dynamický“ stav, ktorý umožňuje jej životnosť, autoreguláciu a rozvoj. Osamostatňovanie druhov umenia i ich splyvanie nemá iba imanentné príčiny, ale závisí od viacerých spoločenských faktorov: od spoločenskej delby práce, od profesionalizácie a špecializácie všetkých druhov ľudskej činnosti, od prehlbovania a rozširovania spôsobov poznania skutočnosti a ďalších.

Autor knihy opodstatnene podčiarkuje potrebu vymedziť východiskové pojmy, ktorými veda operuje pri analýze umenia vo vymedzenom aspekte. Na prvý pohľad prekvapujúco sa pozastavuje nad vymedzením samotného pojmu „druh umenia“. Skutočne, dosť často sa stretávame so situáciami, keď operujeme pojmi a v plnej miere si neuvedomujeme ich skutočný obsah a význam. „Druh umenia“ — píše V. P. Michaľov — „je